

**CULTURAL DETERMINANTS IN THE ROMAN LEGAL
PERSONALITY (EXAMPLES OF THE CONCEPTS “URBS”,
“RES PUBLICA”, “POLIS”)**

**КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РИМСЬКОЇ
ПРАВСУБ’ЄКТНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПОНЯТЬ «URBS»,
«RES PUBLICA», «ПОΛΙΣ»)**

Melnyk V. M. Мельник В. М.

*PhD in Political Science,
Assistant Professor at the Department
of Political Science
Taras Shevchenko
of the Faculty of Philosophy
National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

*кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
філософського факультету
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Історія понять античної політичної філософії має спиратися на порівняльне вивчення логічних конструкцій т. зв. «державностей» усього Середземномор’я. Так, починати виклад римсько-візантійської публічно-правової ідеї *translatio imperii* доцільно після встановлення непорушного факту науки правознавства: принципи спадкування спираються на правову суб’єктність [5]. Наслідувати «щось» може лише той, хто має повне право вважатися суб’єктом права спадкування. Отож, необхідно визначитися з дефініцією такого «суб’єкта».

Спробуємо деталізувати. Однією з найважливіших детермінант римського публічного та приватного права вважається принцип *Laudatio Temporis Acti* («вихваляння минулих часів»). Відтак, аби зрозуміти сенс імператорської влади Стародавнього Риму, необхідно звернутися до витоків т. зв. «Римської держави» [3]. Зрештою, щоб усвідомити форми публічно-політичного спадкування («трансляції імперії») від Риму до Візантії), треба осмислити давньоримську семантику лексеми «державна». Тільки останнє створить належні умови для характеристики правової суб’єктності Римської Республіки та/або Римської імперії [4].

Латинське поняття «*Stato*» пропонуємо перекладати як «твердість», «стабільність» чи «основа». У Стародавньому Римі «*Stato*» не було синонімом сучасної «держави». Для позначення останньої вживалося словосполучення «*Res Publica*», зміст якої римляни запозичили від давньогрецького «*πολιτεία*» («політія») [3]. Отож, «*Stato*» споріднене з іншим латинським концептом «*status*» («становище»). (Сьогодні

«республіка» чи «політія» більше не відповідають «державі» в романо-германських мовах. Італійською «держава» – Stato, іспанською та португальською – Estado, французькою – L'État, румунською – Stat, англійською – State, німецькою – Staat).

Разом із тим, навіть поняття «республіка» не слід вважати найпершим синонімом «держави» в латинській термінології. По-перше, римська державність завжди сприймалася як «*Urbs*» (тобто «міська» державність) [1]. Навіть Аврелій Августин (354-430) у трактаті «*De Civitate Dei contra paganos*» (бл. 413-427 pp.) стверджував: сучасна йому Римська імперія (*Imperium Romanum*) презентує «Град земний» (*Civitas Terrena*), що мусить перетворитися на «Град Божий» (*Civitas Dei*). Слідом за Аврелієм Августином, середньовічні латинські мислителі Маріан Скот (1028-1082), Радульф Нігер (бл. 1140-1206), Александр Неккам (1157-1217), Фома Аквінський (1225-1274) підкреслювали: «Рим» – це найменування міста, що територіально розрослося до небувалих масштабів.

Концептуалізуємо їхню логіку. Рим – місто, побудоване на річці Тибр, де здобуло первісну муніципальну («полісну») адміністративну форму, але, згідно з «проміслом Божим» (*Providentia Dei*), здійснило небачену до тих пір територіальну експансію. Коли «Град» (*Urbs Roma*) став Імперією (*Imperium Romanum*), то юридичні форми муніципального (тобто міського) адміністрування транслиювалися вже в загальноімперському просторі (августинівський концепт «*Civitas Terrena*»). Відповідно, величезні території (*Terrenae*), або інкорпоровалися безпосередньо в муніципальну структуру, або юридично ототожнилися з Градом (*Urbs*) на річці Тибр [1; 3; 4].

Враховуючи досвід логіки (науки про правильне мислення та утворення понять), спираючись на очевидні прояви подібності «муніципальних» (тобто адміністративно-міських) структур, ряд антикознавців і медієвістів відстоюють існування прямого історичного зв'язку поміж давньогрецьким поняттям «Πόλις» і латинським терміном «*Urbs*» [4; 5]. На перший погляд, обидві лексичні одиниці справді позначають лише «місто». Проте детальний історико-філологічний аналіз дозволяє розмежувати поняття.

Не можна відкидати пряму залежність семантики давньоримських політичних термінів від давньогрецького та, ширше, левантійського впливу [2]. Де-факто, йшлося про класичну античну рецепцію. Однак, запозичували римляни, як прийнято вважати, зовсім не змістовне наповнення «полісностію» слова «*Urbs*». «Політичне» давніх греків не тотожне «урбаністичному» давніх римлян. Натомість феномен «політичного» цілковито тотожний латинському «республіканізму». Тобто поняття «Πολιτεία» рецепційоване словосполученням «*Res Publica*».

Для пояснення представимо власну концепцію політико-юридичної диференціації значень еллінського «Πόλις» і латинського «Urbs».

Поліс (πόλις) – це специфічно давньогрецька форма суспільного устрою, що поширилася після падіння «базилей» (VIII-VI ст. до н. е.), під тиском малоазійської і егейської експансії персо-мідійців VI-IV ст. до н. е. Спочатку πόλις асоціювався з громадою. Оскільки будь-яка громада характеризується наявністю органів саморегуляції (самоврядування), то не дивно, що семантика «поліса» народила лексичні одиниці «політія» (πολιτεία), «політика» (πολιτική).

Слово «політія» пропонуємо первинно перекладати як «організованість», «общинність», «союзність», «вождество».

Слово «політика» найкраще перекладати так: «суспільна робота, спільна діяльність».

У центрі будь-якого перекладу мають розмішуватися категорії «загальне», «спільність», «община». Тільки застосувавши прикладну філологію, зможемо зрозуміти генезу ранніх уявлень про політику, політичні вчення, політичну діяльність [3]. Хоча «полісами» часто називають всі античні міста загалом, слід зауважити, що кожне з-посеред сотень давньогрецьких міст декларувало «істинним полісом» лише власний суспільний устрій. Усвідомлення «полісності» забезпечувалося синонімом «ідеальності», тобто «справедливості». Коли афінянин Платон (428-347 рр. до н. е.) розробляв теорію «справедливої політії» (звертаємо увагу, що «політія» є правильним перекладом некоректного словосполучення «ідеальна держава»), він намагався спроектувати «реальність полісності» лише в рідних Афінах. Його учень Аристотель (384-322 рр. до н. е.) так само вважав можливим застосовувати поняття «поліс» лише стосовно столиці Аттики. Самим еллінам «поліс» уявлявся спільнотою освічених, особисто вільних людей, що поведуться «цивілізовано». Повноцінною цивілізованою спільнотою кожен окремий поліс ідентифікував лише себе [2; 5].

Так чи інакше, але в пізній традиції латинської мови, найближчим за змістом до давньогрецького «полісу», постає не юридичне визначення «Urbs» («Град»), а слово «Civitas» («Місто») [2].

«Град» («Urbs», рідше «Urb») – це специфічно давньоримська форма муніципального життя, властива аграрній громаді [2]. Не дарма сучасні Папи Римські двічі на рік звертаються до віруючих-католиків із Апостольським посланням і благословенням «*Urbi et Orbi*» («Граду та Світу»), не послуговуючись іншим, украй поширеним латинським терміном «Civitas» («Місто»). Роз'яснення просте: «Місто-Civitas» знаходиться нижче за формально-юридичним статусом, ніж «Град-Urbs». Ця традиція, відповідно до принципу *Laudatio Temporis Acti* («вихваляння минулих часів»), веде дослідників до реальних джерел

римського «міського» права, дозволяючи диференціювати лексичні відповідності «Місто» і «Град» на дві політико-семантичні одиниці.

«Civitas» – це будь-яке місто, що живе в межах «цивілізації», тобто організоване та кероване «магістратами» (чиновниками із зафіксованими повноваженнями) [4]. З іншого боку, «Urbs», на відміну від рівнозначних відповідностей «Πόλις» і «Civitas», позиціонувався ідеальною абстрактною величиною – експлікацією цивілізації, її вищим проявом. Ось чому навіть згадане Різдвяне чи Пасхальне звернення Папи Римського «*Urbi et Orbi*» будується за принципом першості «Града», підпорядкування йому «Світу». Перефразовуючи латинські мовні конструкції, «Urbs» є найвищим проявом «Orbi». Логіка подібного канонічного формулювання зрозуміла: саме римська політична система дозволила християнству розповсюдитися. Отже, імператорська експансія «адресована» людству «Провидінням» (*Providentia Dei*) задля прискорення навернення людства в «істинну віру» [2].

Таким чином, Град=Urbs – це формальний термін, що вживався як відповідник сучасного поняття «державність» римським публічним правом і римською політичною філософією. Офіційна архаїчна назва Стародавнього Риму «*Urbs Roma*» неодноразово використовувалася візантійською інтелектуальною традицією, що формально транслювала римську «державність» аж до моменту османської окупації Константинополя 1453 року.

Література:

1. Blanco-Pérez Aitor. *Salvo iure gentium: Roman Citizenship and Civic Life before and after the Constitutio Antoniniana*. Al-Masāq – Journal of the Medieval Mediterranean. 2020. Vol. 32. Issue 1. Pp. 4-17.
2. Maškin N. A. *Istorija starog Rima*. 9-o izd. Beograd: Naučna, 2002. 590 s.
3. Moatti Claudia. *Res Publica, Forma Rei Publicae, and SPQR*. Bulletin of the Institute of Classical Studies. 2017. Vol. 60, Issue 1. Pp. 34-48.
4. Walters Brian. *The Deaths of the Republic: Imagery of the Body Politic in Ciceronian Rome*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2020. 172 pp.
5. Winkel Laurens. *Roman Law and Its Intellectual Context*. The Cambridge Companion to Roman Law. Edited by David Johnston. New York: Cambridge University Press, 2015. Pp. 9-24.